

Araştırma Makalesi/ Research Article

Vilâyât-ı Şarkıyye Valilerinin Erzurum Kongresi Karşısındaki Tavırları*

Ömer Toraman**

(ORCID: 0000-0002-8432-9430)

Makale Gönderim Tarihi

19.07.2023

Makale Kabul Tarihi

18.08.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Toraman, Ö., “Vilâyât-ı Şarkıyye Valilerinin Erzurum Kongresi Karşısındaki Tavırları”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/ Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan: 3163-3191.

APA: Toraman, Ö. (2023). Vilâyât-ı Şarkıyye Valilerinin Erzurum Kongresi Karşısındaki Tavırları. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 3163-3191.

Öz

Mondros Mütarekesini takiben Vilâyât-ı Şarkıyye olarak adlandırılan vilayetlerin geleceği hakkındaki düşünceler, bölge insanlarını, aydınlarını örgütlenmeye ve mücadeleye sevk etmiştir. Bu maksatla Erzurum'da bir kongre toplanması yolunda çalışmalara başlanmıştır. Vilâyât-ı Şarkıyye, askeri ve mülki yönden, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsuna çıkan 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın sorumluluk sahasında bulunuyordu. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerine uymakla yükümlü olan askeri ve mülki idareciler, Mustafa

* Bu makale, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum 1. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum)'nda sunulan ve bildiri kitabında (23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum 1. Uluslar Arası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002- Erzurum), (Haz. Yavuz Aslan-Salim Gökçen), Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara 2002) yayımlanan; “Vilâyât-ı Şarkıyye Valilerinin Erzurum Kongresi Karşısındaki Tavırları” başlıklı bildirin gözden geçirilmiş halidir.

** Dr., Elazığ Valisi, Elazığ Valiliği, Türkiye, omertoraman25@gmail.com.
PhD., Governor of Elazığ, Elazığ Governorship, Turkey.

Kemal Paşa'nın İstanbul Hükümeti ile yaşadığı görüş ayrılıkları ve nihayetinde askerlikten istifasına kadar giden süreçte, zor bir süreçten geçmişlerdir.

Diyarbakır'deki 13. Kolordu komutanının tereddüdü hariç, askeri yöneticilerin (Kolordu komutanları) tamamı Kongre sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almış, talimatlarına uymuşlardır.

Vilâyât-ı Şarkıyye valilerinden ise İstanbul Hükümeti tarafından atanan ve fiilen göreve başlayan Elazığ Valisi Ali Galip genel olarak Milli Mücadeleye olduğu gibi, Kongre teşebbüsüne de karşı koymuştur. Diyarbakır Valisi ise Erzurum Kongresine karşı İstanbul Hükümetinin talimatlarını uygulamış, ancak bu tutumunu Sivas Kongresi karşısında değiştirerek, Sivas Kongresine destek olmuştur. Elazığ ve Diyarbakır valilerinin Erzurum Kongresinin toplanmasına karşı tutumlarının bir neticesi olarak, bu illerden seçilen kongre temsilcilerinin Erzurum'a gidişleri bizzat valiler tarafından engellenmiştir. Bu durumda Kongre sonrası oluşturulan Heyet-i Temsiliye'de Elazığ ve Diyarbakır vilayetlerinin temsilcileri yer alamamıştır.

Bu iki vilayet dışında, Erzurum, Sivas, Van ve Bitlis valileri genel olarak Milli Mücadeleyi olduğu gibi, Erzurum Kongresi sürecini de desteklemişlerdir. Bu vilayetlerin valileri İstanbul Hükümetinin talimatlarına uymamış, görevden alındıklarında dahi, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatlarına uyararak vazifelerini devam ettirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Erzurum Kongresi, Vilâyât-ı Şarkıyye, Vali.

The Attitudes of the Governors of the Eastern Provinces Before the Erzurum Congress

Abstract

Following the Armistice of Mudros, thoughts about the future of the eastern provinces led the people and intellectuals of the region to organize and struggle. For this purpose, efforts were started to convene a congress in Erzurum. Militarily and administratively, the eastern provinces were under the responsibility of the 3rd Army Inspector Mustafa Kemal Pasha, who landed in Samsun on May 19, 1919. During this period, the military and civil administrators, who were obliged to obey the orders of Mustafa Kemal Pasha, went through a difficult period during the period leading up to Mustafa Kemal Pasha's disagreements with the Istanbul Government and his eventual resignation from military service.

Except for the hesitation of the commander of the 13th Corps in Diyarbekir, all of the military administrators (Corps commanders) sided with Mustafa Kemal Pasha during the Congress and followed his instructions.

Among the governors of the eastern provinces, Ali Galip, the Governor of Elazığ, who was appointed by the Istanbul Government and took office, opposed the Congress initiative as well as the National Struggle in general. The Governor of Diyarbekir, on the other hand, followed the instructions of the Istanbul Government against the Erzurum Congress but changed his attitude in the face of the Sivas Congress and supported the Sivas Congress. As a result of the attitudes of the governors of Elazığ and Diyarbekir against the convening of the Erzurum Congress, the congress representatives elected from these provinces were prevented from traveling to Erzurum by the governors themselves. In this situation, the representatives of Elazığ and Diyarbekir provinces could not take part in the delegation formed after the Congress.

Apart from these two provinces, the governors of Erzurum, Sivas, Van, and Bitlis generally supported the National Struggle as well as the Erzurum Congress. The governors of these provinces did not follow the instructions of the Istanbul Government, and even when they were dismissed, they continued their duties by following the instructions of Mustafa Kemal Pasha.

Keywords: National Struggle, Erzurum Congress, Eastern Provinces, Governor.

Giriş

1919 yılı itibariyle Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı; vilayet, liva, kaza, nahiye ve karye şeklindedir. Bu idari birimlerin yöneticileri ise sırasıyla vali, mutasarrıf, kaymakam, müdür ve muhtardır. Livalar; vilayetlere bağlı "mülhak livalar" ile doğrudan doğruya Dâhiliye Nezaretine bağlı "müstakil livalar" diye ikiye ayrılarak yönetilmişlerdir. Livalar için "Sancak" ismi de kullanılmıştır.

"Vilâyât-ı Şarkıyye" Bölgesi, günümüzde 20'yi aşkın ili kapsayan Sivas, Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Van ve Mamuretülaziz (Elazığ) vilayetlerinden oluşan Doğu Anadolu bölgesi için kullanılan idari bir tabirdir. Bu bölge için "Altı vilayet" anlamına gelen "Vilâyât-ı Sitte" tabiri de kullanılmıştır.

Söz konusu dönem itibariyle Vilâyât-ı Şarkıyye bölgesini oluşturan Vilayetlere bağlı liva/sancaklar ise şu şekildedir:

Tablo 1: Vilâyât-ı Şarkıyye (vilâyât-ı Site; altı vilayet)¹

Sıra	Vilayet	Livalar ²
1	Sivas	Sivas (14), Amasya (2), Kara-hisar-ı Şarkî (4), Tokat (3)
2	Erzurum	Erzurum (7), Erzincan (4), Bayezid (4), Hınıs
3	Bitlis	Bitlis (3), Muş (4), Siirt (4), Genç (2)
4	Van	Van (5), Hâkkârî (4)
5	Mamure't-ül Aziz ³	Mamure't-ül Aziz (5), Malatya (4), Dersim (5)

¹ Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, defa 64, Hicri 1326. Kamil Erdeha, 1914 yılı nüfus istatistikleri ile I. TBMM tutanaklarından yararlanarak hazırladığı listede buradakinden farklı olarak; Erzurum vilayeti taksiminde Hınıs Livasına yer vermezken, Siverek Livasını *Diyarbakir* vilayetine dâhil etmiştir. Bk. Kâmil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975, s. 42-44. Diğer taraftan Erzurum Kongresi'ne iştirak eden Trabzon Vilayeti ise, Trabzon (8), Canik (5), Lâzistan (2), Gümüşhane (3) livalarından oluşmaktaydı. Buradaki taksimattan da anlaşılacağı üzere Erzincan ve Canik livaları, müstakil livadır. Bunlardan başka; Kars ve Ardahan ise Osmanlı toprakları dışında idi. Adı geçen livalar, Batum'la birlikte üç liva anlamına gelen Elviye-i Selase şeklinde adlandırılmıştır. Bunlar 1878 Berlin Antlaşması ile Ruslara terk edilmiştir. 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusların I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi üzerine, Türk Ordusu taarruza geçerek Elviye-i Selase'yi geri almış, 1914 sınırını da geçerek Bakü'ye kadar ilerlemiştir. Bunun üzerine 14 Eylül 1918 tarihli Kanun-u Muvakkat ile üç sancak ve mülhakatında Batum ve Kars Livâlarından ibaret bir "Batum Vilayeti" kuruldu. 30 Ekim 1918 tarihinde yapılan Mondros Mütarekesi ile Türk Ordusu 1914 hududuna çekilirken buraları terk etmek zorunda kalınca Batum'u önce İngilizler ardından Gürcüler, Kars'ı Ermeniler ve Ardahan'ı da Gürcüler işgal etmişlerdir. Kurtuluş Savaşı esnasında Kazım Karabekir Paşa kumandasında yürütülen Doğu Harekâtı sonucunda üç sancak tekrar geri alınmıştır. 19 Mart 1921 tarihli TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşması ile Batum Rusya'ya bırakılmıştır. Türkiye'de kalan topraklarda ise 7 Temmuz 1921 tarihinde çıkarılan 133 sayılı Kanunla Artvin, Ardahan ve Kars müstakil Livaları kurulmuştur. Bk. Mefahir Behlülgil, *İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz*, İstanbul 1992, s. 157.

² Parantez içindeki rakamlar kaza sayısını göstermektedir.

³ Mamure't-ül Aziz Vilayetinin adı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Harput'tur. Bu tarihlerde şehrin yeri değişmiş ve "Mezre" denilen muhite kademeli olarak

6	Diyarbakır ⁴	Diyarbakır (5), Mardin (4), Ergâni Madeni (2)
---	-------------------------	---

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin 24. Maddesinde bu vilayetlerin İtilâf Devletleri tarafından herhangi bir karışıklık çıkması halinde işgal edilebileceğine dair hüküm bulunmaktaydı⁵. Dolayısıyla anlaşılan oydu ki, bu vilayetler önce işgal edilecek, sonra da İtilâf Devletleri eliyle sözde bir Ermenistan teşkili için Ermenilere verilecekti. Ayrıca kamuoyunda İngilizler tarafından bölgede bağımsız bir Kürdistan oluşturma yönünde siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunulacağı yönünde iddialar da mevcuttu.⁶ Bu yörelerde Rum ve Ermeni çetelerinin asayiş bozucu hareketleri söz konusu bu iddiaların ispatı olarak değerlendirilmekteydi. Çünkü işgalcilerin desteğiyle meydana gelen bu olaylar, İtilaf Devletlerinin bölgeyi işgal gerekçeleri olacağı bilinmekteydi. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali de bu endişeleri iyice körüklemiştir. Tüm bu hadiseler ise Erzurum merkezli olmak üzere Vilâyât-ı Şarkıyye bölgesinde millî teşkilatlanmaya giden yolun temellerinin atılmasına sebep olmuştur. Buna bağlı olarak bölge vilayetlerinin halkı önde gelenlerinin liderliğinde derhal harekete geçmiş ve bu yöndeki çalışmaları başlatmışlardır.

Vilâyât-ı Şarkıyye'de bu gelişmeler yaşandığı esnada İstanbul'da önemli gelişmeler meydana gelmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, vatanın kurtuluşunun Anadolu'dan başlatılacak bir mücadele ile gerçekleşebileceği şeklindeki düşüncesi doğrultusunda geniş yetkilerle Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaktaydı. Sonunda muvaffak olan Mustafa Kemal Paşa,

taşınmıştır. Dönemin Padişahı Sultan Abdülaziz'e izafeten Mamure't-ül Aziz diye, yani Sultan Abdülaziz tarafından mamur edilmiş yer manasına, isimlendirilmiştir. Yazılışında ve söylenişindeki zorluklar nedeniyle halk arasında ve kısmen de olsa resmi yazışmalarda "Elaziz" olarak kullanılmıştır. Yine bu dönemde Harput adı da kullanılmaya devam etmiştir.

⁴ Diyarbakır ismi, 1937 yılında Diyarbakır olarak değiştirilmiştir.

⁵ Mütarekenin 24. maddesi: "Vilâyât-ı Sitte'de iğtişaş (karışıklık) zuhurunda mezkur vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilâf Devletleri muhafaza ederler" şeklindeydi.

⁶ Bk. M. Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

istediği geniş yetkiyi 3. Ordu Müfettişliğine atanarak elde etmiş, 16 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'dan hareket ederek, deniz yoluyla üç gün süren yolculuktan sonra, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 3. Ordu Müfettişliği yetki ve sorumluluk sahasını Nutuk'ta şu şekilde ifade etmektedir⁷: “Askeri yönden; doğrudan doğruya emri altında bulunan Sivas'taki 3. Kolordu⁸ ve Erzurum'daki 15. Kolordu⁹ ile müfettişlik mıntikasına mücavir bulunan askeri birliklerdir ki bunlar, Ankara'daki 20. Kolordu ve bunun mensup olduğu müfettişlik sahası ve doğrudan İstanbul'a bağlı Diyarbakır'deki 13. Kolordu'dur”¹⁰. İdari yönden; 3. Ordu Müfettişliği mıntikasında bulunan vilayetler ile bu mıntikalara mücavir bulunan vilayetler “rüesa-yı memurin-i mülkiyesi”dir.

Müfettişliğin görev ve yetkilerini belirleyen talimatnâmeğe göre; Müfettişlikçe verilecek emirleri doğrudan doğruya yerine getirecek olan vilayetler Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van'dır. Müfettişlik hududuna mücavir ve Müfettişlikçe verilecek emirleri dikkate alacak olan vilayetler ise Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara ve Kastamonu'dur¹¹.

Görüldüğü gibi, Vilâyât-ı Şarkıyye hem askeri, hem de idari yönden Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve yetkileri dâhilindeki saha içerisinde kalıyordu. Mustafa Kemal Paşa adı geçen vilâyetlerin valileri ile doğrudan yazışma, onlara emir verme, talimatname ve tebliğ gönderme yetkisine sahipti.

Dolayısıyla belirtmek gerekir ki; Erzurum Kongresi öncesinde ve sırasında, taşradaki askeri ve mülki yöneticilerin tavırları milli mücadele fikrinin olgunlaşım, gelişmesinde şüphesiz önemli bir rol oynamıştır. Ancak ilde mülki idarenin başı olan valilerin Kongre karşısındaki tavırları hakkında genel bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu çalışmada valilerin takındığı müspet ve menfi

⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s. 6.

⁸ 3. Kolordu'ya bağlı birlikler; Amasya'da 5. Kafkas Fırkası, Samsun'daki 15. Fırka.

⁹ 15. Kolordu'ya bağlı birlikler; Erzurum'daki 9. Fırka, Trabzon'daki 3. Fırka, Hasankale'deki 12. Fırka, Bayazıt'daki 11. Fırka.

¹⁰ 13. Kolordu'ya bağlı birlikler; Siirt'teki 2. Fırka, Mardin'deki 5. Fırka.

¹¹ *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler*, Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, Ankara 1999, s.22-23.

tavrılar ele alınmış ve bu tavrıların Kongreye etkileri irdelenmiştir.

Kongre Öncesinde ve Sırasında Vilâyât-ı Şarkıyye Valileri

Mondros Mütarekesi sonrasında, İstanbul'da siyasi karmaşanın arttığı esnada, 4 Mart 1919 tarihi itibarıyla Damat Ferit Paşa Hükümeti iktidara gelmiştir. Bununla birlikte idarî alanda önemli gelişmeler yaşanmaya başlamış, İttihat ve Terakki yanlısı bazı valiler hemen görevden alınarak yerlerine ve boş bulunan valiliklere Damat Ferit Paşa'ya yakın isimler vali olarak atanmıştır¹².

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında, Sivas Valiliğine Kadı Hasbi Efendi vekâlet ediyordu¹³. 13 Mayıs 1919 tarihinde buraya Mehmet Reşit Paşa atandı. Mehmet Reşit Paşa; Selanik Maarif Müdürü iken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiştir¹⁴. Meşrutiyet sonrası kurulan Hükümet tarafından valiliğe terfi ettirilmiştir. 1916 yılında Ergani Mebusu olarak girdiği Meclis-i Mebusan'ın 21 Aralık 1918 tarihinde dağılmasını müteakip, açıkta kalmıştır. İstanbul'da maddi sıkıntılar içerisinde iken İtilâf ve Hürriyet Fırkası'na yakın bazı tanıdıkları aracılığı ile Sivas Valiliği'ne tayin edilmiştir¹⁵. Fakat bu görevde uzun kalmamış, 28 Ağustos 1919'da azledilerek yerine Elazığ Valisi Ali Galip Bey atanmıştır. Ali Galip Bey'e bu göreve ilişkin tebligat, Sivas Kongresi'nden sonra ulaşmıştır. Buna rağmen, Mehmet Reşit Paşa Sivas Kongresi'nde alınan "*Milli Hareket'e yardım ettiklerinden dolayı azledilenler, memuriyetlerine iade olunmalıdır*" hükmü gereği vazifesinden ayrılmadı.

Vekâletle idare edilen bir diğer doğu vilayeti de Diyarbakır'dı. Mustafa Nadir Bey, 17 Ocak 1918 tarihinden beri valiliğe vekâlet ediyordu. Damat Ferit Paşa Hükümeti, Diyarbakır Valiliği'ne,

¹² Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 121.

¹³ Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 77.

¹⁴ Meşrutiyet arifesinde Serez Mutasarrıfı iken Sultan II. Abdülhamit'e çektiği "...24 saat zarfında Meşrutiyet ilan edilmediği ve Kanun-ı Esasi yürürlüğe konulmadığı takdirde Serez Sancağı'nın Veliht Reşat Efendi'ye biat edeceği..." şeklindeki telgrafı ile ün kazanmıştı. Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt: III, Ankara 1969, s. 315.

¹⁵ Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 78.

Beyoğlu Mutasarrıfı Faik Ali Bey'i¹⁶ atadı. Faik Ali Bey, 5 Temmuz 1919'da Diyarbekir'de göreve başlamış ve 14 Ocak 1920 tarihinde istifa edene kadar görevini sürdürmüştür¹⁷.

Elazığ Valiliği ise 1917 yılından itibaren Vali Ali Seydi Bey tarafından yürütülmekteydi. Ali Seydi Bey İttihat ve Terakki Hükümetince atanmıştı. 3 Mayıs 1919 tarihinde görevinden alınarak yerine Ali Galip Bey atanmıştır. Ali Galip Bey, Kayseri'nin Feyzioğulları ailesindedir. Kurmay yarbay rütbesindeyken, 14 Nisan 1911 tarihinde, İttihat Terakki düşmanlığı sebebiyle Enver Paşa tarafından, emekliliğe sevk edilmiştir. 5 Nisan 1912 tarihinde Meclis-i Mebûsan'a Kayseri Mebusu olarak girmiştir¹⁸. Ali Seydi Bey'e Haziran başlarında tebligat yapıldığında, yerine vilayet erkânından Hulusi Bey'i vekil bırakarak, hemen Elazığ'dan ayrılmıştır. Ali Galip Bey ise 6 Temmuz 1919 tarihinde Elazığ'a gelerek göreve başlamıştır¹⁹.

Bu sırada Bitlis Valiliğine de 11 Nisan 1918 tarihinde Mazhar Müfit Bey atanmıştır²⁰. Kendisi koyu bir İttihat ve Terakki Fırkası yanlısıydı. Mazhar Müfit Bey 3 Mayıs 1919 tarihinde valilikten azledilmiştir. Ermenilere yönelik yürürlüğe konulan Sevk ve İskân uygulamalarından dolayı suçlanmış ve tutuklanması için Elazığ ve Diyarbekir Valiliklerine talimat verilmiştir. Mülkiyeden sınıf arkadaşı olan Elazığ Valisi Ali Seydi Bey'den aldığı 2 Haziran 1919 tarihli telgrafla durumu öğrenmiş ve 13 Haziran 1919 tarihinde Bitlis'ten ayrılmıştır. Azerbaycan'a gitmek üzere Erzurum'a

¹⁶ Kendisi de Diyarbekirli olan Faik Ali Bey, ünlü şair Süleyman Nazif'in küçük kardeşidir. Süleyman Nazif, İstanbul'da Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin de kurucularındandır. Ayrıca cemiyetin resmi yayın organı "Hadisat" gazetesinin sahibi ve başyazarıdır.

¹⁷ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 880-881; Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 147, s. 153.

¹⁸ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 317; Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, s. 88. Ali Galip hakkında detaylı bilgi için bk. Deniz Bilgen, *Milli Mücadele'de Ali Galip Meselesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1990.

¹⁹ Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s.118-119.

²⁰ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1986, s. 3. Ali Çankaya, Mazhar Müfit Bey'in Ocak 1919'da Bitlis Valiliği'ne atandığını yazmaktadır. Bk. Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III s. 478. Diğer taraftan Erdeha ise 18 Nisan 1918 tarihini vermektedir. Bk. Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 158.

gelmiş, ancak burada Mustafa Kemal Paşa ile fikir teatisinde bulunduktan sonra Azerbaycan'a gitmekten vazgeçmiştir. Mazhar Müfit Bey'in yerine atanan Ziya Paşa ise oldukça yaşlı olduğundan, Temmuz 1919'da yaklaşık 20-25 gün Bitlis'te kaldıktan sonra, daha fazla dayanamayarak görevinden ayrılmış ve İstanbul'a dönmüştür²¹.

Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Mayıs 1919 tarihi itibarıyla valisi değiştirilmeyen iki doğu vilayeti vardı. Bunlar; Erzurum ve Van vilayetleriydi.

Erzurum Valiliği görevini 10 Mayıs 1918 tarihinden itibaren Ahmed Münir Bey yürütmekteydi²². Erzurum Kongresi'ne engel olmadığı, bilakis yardım ettiği gerekçesi ile 24 Haziran 1919 tarihinde azledilmiştir²³. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine bir müddet daha Erzurum'da kalmıştır²⁴. Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'a gelişi ile birlikte yanında yer aldı ise de mazeret göstererek fiili görev almak istememiştir. Müteakiben Vali Vekilliğini Kadı Mehmet Hurşit Efendi yürütmesine rağmen Ahmed Münir Bey bir müddet daha Erzurum'dan ayrılmamıştır. İstanbul Hükümetince Vali Münir Bey'in yerine Ahmed Reşid Paşa atanmıştır. Aynı tarihte Van Valiliğine atanan Mithat Bey'le birlikte 8 Ağustos 1919 tarihinde Padişah tarafından kabul edilmişlerdir. İstanbul Hükümeti Erzurum ve Van'a kendi sözlerini dinleyecek valiler tayin etmiştir. Valilerin İstanbul'dan Trabzon'a hareketlerini öğrenen Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine Mithat Bey Trabzon'da tutulurken, Ahmed Reşid Paşa'nın Erzurum'a gelişi, İstanbul Hükümetinin kararları hakkında bilgi alınabileceği düşüncesiyle, engellenmemiştir. Ahmed Reşid Paşa 26 Ağustos 1919 tarihinde

²¹ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, s. 14-15; Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, s. 478; Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 158-163.

²² Ali Çankaya, Ahmed Münir Bey'in Erzurum valiliğine başlangıç tarihi olarak Nisan 1919'u vermektedir. Kamil Erdeha ise 1967 Erzurum İl Yıllığına dayanarak, 10 Mayıs 1918 tarihini vermektedir. Bu ikinci tarihi doğru olarak kabul etmek gerek; zira Damat Ferit Hükümeti 4 Mart 1919'da göreve başlamıştı ve Mayıs ayında yapılan vali atamalarında Erzurum Valiliği bulunmuyordu. Bk. Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 634; Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 50.

²³ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 634.

²⁴ Atatürk, *Nutuk*, s. 29.

Erzurum'a gelmiştir²⁵. Ancak Hükümetin beklentisinin aksine Ahmed Reşid Paşa da Millî Mücadele hareketinin içinde yer almıştır. Bunun üzerine Ahmed Reşid Paşa, "...ayaklanmış kişilerle işbirliği yaparak Hükümet emirlerine... uymaktan saptığı..." gerekçesi ile, 10 Ağustos 1920 tarihinde azledilmiştir²⁶.

Aralık 1918 tarihinden beri Van Valiliği görevini yürüten Haydar Hilmi Bey, Milli Mücadele'ye taraftarlık ettiği gerekçesi ile Haziran 1919 tarihinde azledilmiştir²⁷. Haydar Hilmi Bey, Van temsilcilerinin Erzurum Kongresi'ne katılmalarına göz yummuş ve İngilizlerin Kürt ayaklanması için yaptıkları girişimleri engelleme yönünde gayret sarf etmiştir. Yerine atanan Mithat Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı ile bir müddet daha Trabzon'da tutulmuştur. Mithat Bey 3 Eylül 1919 tarihinde Erzurum'a gelebilmiştir. Buradan ancak 18 Eylül 1919 tarihinde Van'a hareket edebilen Mithat Bey, Van Valiliğinden 1920 yılı Temmuz sonlarında tamamen ayrılmıştır²⁸.

Erzincan Müstakil Livası Mutasarrıfı ise Mehmet Eşref Bey'dir. Mustafa Kemal Paşa'nın samimi çıkışları Eşref Bey'in de Milli Mücadele lehinde çalışmasını sağlamıştır²⁹.

Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Teşkilatlanması

Erzurum Kongresinden önce yalnızca Erzurum, Sivas ve Elazığ'da Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin birer şubesi teşkil edilmiştir. Diyarbakir, Van ve Bitlis vilayetlerinde ise cemiyetin şubeleri kurulamamıştır³⁰. Merkez teşkilatının kurulduğu İstanbul dışında Cemiyetin ilk şubesi 10 Mart 1919 tarihinde Erzurum'da teşkil edilmiştir. Daha sonra 12 Mart'ta

²⁵ Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 60.

²⁶ Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 65. Ali Çankaya yılı yanlış olarak 1919 olarak vermektedir. Bk. Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 263.

²⁷ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 815.

²⁸ Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 166-171.

²⁹ Erdal Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 70.

³⁰ Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, İstanbul 1998, s. 43; Haluk Selvi, *Milli Mücadelede Erzurum (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 121.

Elazığ'da³¹, Nisan ayında ise Sivas Vilayet merkezinde şubeler açılmıştır. Ardından Sivas'ın sancaklarında da Cemiyetin şubeleri açılmıştır³².

Mustafa Kemal Paşa, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne büyük önem vermiş ve teşkilatlanmasını yakından takip etmiştir. Öyle ki, Cemiyetin teşkilatlanma sürecinde durum tespiti yapmak için Diyarbekir, Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ ve Sivas Vilayetleri ile Erzincan Müstakil Mutasarrıflığına 1 Haziran 1919'da telgraflar çekmiştir. Paşa'nın valilere ortak olarak gönderilen bu telgrafı şu şekildedir: "*Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin vilayet merkezleriyle livalarında ve mülhakatında teşkilatı var mıdır? Belli başlı müessis ve mümessilleri kimlerdir? Civar vilayetlerdeki teşkilatı ile haizi irtibat ve muhabere midir? Başka cemiyet var mıdır? Bittahkik iş'arına inayetlerini rica ederim.*"³³. Elazığ Vali Vekili Hulusi Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına 18 Haziran 1919 tarihinde verdiği cevapta³⁴: "*Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin burada bir şubesi mevcut olup ve mütehayyızanı memleket ve eşraf bu sıra Erzurum, Sivas, Diyarbekir ile muhabere etmektedir. Bundan başka İtilaf ve Hürriyet, Sulh ve Selamet Fırkalarıyla Kürdistan Teali Cemiyetinin birer şubeleri ve Muallimin Cemiyeti namıyla da ayrıca teşekkül etmiş bir cemiyet bulunduğu maruzdur...*" şeklindeki ifadelerle yer vermiştir.

Diyarbekir Vali Vekili Mustafa ise 8 Haziran 1919 tarihli cevabında³⁵; Diyarbekir'de henüz Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesinin teşekkül etmediğini yazmıştır. Aldığı bu cevap üzerine Mustafa Kemal Paşa buraya 15 Haziran 1919 tarihinde yeniden bir telgraf göndererek³⁶: "*...Diyarbekir ve mülhakatında da Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Reddi İlhak*

³¹ "Mamure't-ül Aziz 12 Mart-Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'nin burada bir şubesi teşekkül etmiştir." *İkdam*, 17 Mart 1335 (1919), no: 7938.

³² Abdülhalûk M. Çay-Yaşar Kalafat, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuva-yı Millîye Hareketleri*, Ankara 1990, s. 13.

³³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt: III Vesikalar, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1967, s. 901.

³⁴ Atatürk, *Nutuk*, III, s. 901-902.

³⁵ Atatürk, *Nutuk*, III, s. 903-904.

³⁶ Atatürk, *Nutuk*, III, s. 904-905.

Cemiyetlerinin teşekkül ve teessüsüne delalet buyurulmasını ehemmiyetle tavsiye eylerim ... " talimatını vermiştir. Onun bu talimatından sonra başlatılan çalışmalar neticesinde kongreden beş gün önce Diyarbakir'de Müftü Hacı İbrahim Efendinin başkanlığında Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden bağımsız fakat daima irtibatla olan Diyarbakir Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur³⁷.

Kongre Sürecinde Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul Hükümeti Arasındaki İlişkiler ve Vilâyât-ı Şarkıyye Valilerinin Tavırları

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesinden rahatsızlık duyan İngiltere, İstanbul'da bulunan temsilcileri aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağırılması için zaman zaman Hükümet nezdinde teşebbüslerde bulundu. Bu teşebbüslerin bir neticesi olarak, Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti tarafından 8 Haziran 1919 tarihinde İstanbul'a çağırılmıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa zaman kazanmak için çeşitli bahaneler ileri sürerek, Hükümeti oyalamaya çalışmıştır³⁸.

Diğer yandan, M. Kemal Paşa Amasya'ya geçmiş ve çoğu Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bulunan ve kendisini destekleyen komutanlarla³⁹ bir araya gelerek, millî mücadelenin alenen ilanını sayılabilecek Amasya Genelgesini 22 Haziran 1919 tarihinde yayınlamıştır⁴⁰. Genelge ile 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanacak Kongreyi müteakiben Sivas'ta milli bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.

Genelge derhal komutanlıklara ve valiliklere tebliğ edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas Valisi Reşit Paşa'ya hitaben yazılan telgrafta; kongrenin toplanabilmesi için şu ifadeler yer verilmiştir: *"...Zat-ı Devletleri gibi vatanseverler ve söz sahibi mütefekirlere teveccüh eden fedakârlık bilhassa büyüktür."* Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa, bu ifadeleri ile beklentisini dile getirmiştir. Bununla birlikte Mustafa Kemal

³⁷ Dursunoğlu, *Millî Mücadele'de Erzurum*, s. 91.

³⁸ Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, s. 98.

³⁹ Bu görüşmelerde bulunan tek sivil yönetici Canik Mutasarrıfı Hamit Bey'dir.

⁴⁰ Genelgenin hazırlık çalışmaları için bk. Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, s. 98-106.

Paşa, telgrafında; millî gaye ve kurtuluş gerçekleşinceye kadar, kendisinin, Anadolu'dan ve Sine-i Milletten ayrılmayacağına, sonuna kadar milletin bir ferdi gibi çalışacağına, Millete karşı mukâddesatı adına söz verdiğini beyan etmiştir. Bu kararını da; *"...umum Anadolu'da Devlet idare eden mesul ve kıymetdar umum arkadaşlarımın müşterek içtihad ve kanaatına istinat etmekte olduğu..."* şeklindeki ifadeleriyle belirtmiştir⁴¹.

İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerine riayet eden valileri görevden alarak onu zayıf duruma düşürmek istemiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından 23 Haziran 1919 tarihinde Kazım Karabekir Paşa'ya gönderilen şifre telgrafta; *"...mevkiinden çektirilecek bir vali veya mutasarrıf hiçbir vechile başkasına tevdi-i umûr etmemesi ve bidayeten vekâletle idare-i umur etmesi..."* istenmek suretiyle İstanbul Hükümeti'nin bu planı etkisiz kılınmıştır⁴². Nitekim Erzurum Valisi Münir Bey görevden azledilmiş, Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine gönderdiği talimat üzerine onun gelişine kadar Erzurum'dan ayrılmamıştır. Bununla birlikte Erzurum'da bulunan Bitlis eski Valisi Mazhar Bey de Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Erzurum'da kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezaretine çektiği telgrafta, Vali Münir Bey için şunları söylemektedir: *"Erzurum Valisi olan zât, bugün Ermenistan'a karşı cephe almış olan Erzurum Vilayeti'nin halini iyice tanımış, ahlak-ı kamiliye de mazhar çalışkan bir zât olduğu, şimdiye kadar hiçbir taraftan adem-i memnuniyet işitmek ve bilakis vatanperver namuskâr olduğunu işitmekle anlıyorum... Erzurum Valisi'nin istifası bile vakî ise kabul buyurulmamasını ehemmiyet-i mahsusa ile arz ederim."*⁴³.

Amasya Genelgesinin yayınlandığı günlerde, İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'yı görevden almayı kararlaştırmıştır. Meclis-i Vükela'nın 23 Haziran 1919 tarihli toplantısında alınan bu kararın gereğinin yapılması Dâhiliye Nezaretinden istenmiştir. Bu arada Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey millî mücadeleye karşı ilk muhalif beyanını yayınlamıştır. Valiliklere gönderilen talimatta; Mustafa Kemal Paşa'nın verilen

⁴¹ Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 79-80.

⁴² Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1990, s. 53.

⁴³ Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, s. 116.

görevleri yerine getiremediği, İngiliz Olağanüstü Temsilcisinin isteği üzerine görevden alındığını, İstanbul'a getirilmesinin Harbiye Nazırlığını ilgilendiren bir vazife olduğu belirtilmiştir. Burada ayrıca valilerin kendisiyle hiçbir resmi işleme girişmemesi ve Hükümet işleriyle ilgili hiçbir isteğinin yerine getirilmemesi emredilmiştir⁴⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Haziran tarihli Genelgesi ile Dâhiliye Nazırı Ali Kemal'in 23 Haziran tarihli genelgesi valileri zor durumda bırakmıştır⁴⁵. Hükümet Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini bildirirken; o bunu dikkate almadan müfettişlik görevine devam etmiştir. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın azlinde yetki problemleri bulunmaktaydı. Zira bu azilde Padişah İradesi alınmamıştı. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa, vali ve mutasarrıflara gönderdiği telgraflarda; Dâhiliye Nazırının bu kararını tanımadığını, Ali Kemal'in tamimini tatbik etmek isteyenlere kesinlikle müsaade etmeyeceğini belirtmiştir⁴⁶. Mustafa Kemal Paşa'nın bu emrine uyan Sivas Valisi Reşit Paşa, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal imzası ile gelen ve Mustafa Kemal'in azledildiğini bildiren telgrafı vilayete bağlı sancak mutasarrıflıklarına ve kaza kaymakamlıklarına tebliğ etmemiştir⁴⁷.

Bu arada Erzurum Kongresinin toplanmasını engellemek için, Dâhiliye Nazırı Kemal imzası ile Erzurum Vali Vekili Kadı Efendi'ye gönderilen 25 Haziran 1919 tarihli emirde; *"Memurların siyaset ile iştigalleri katiyen memnu olduğu için kongrelerle ve cemiyetlerle meşgul olanların mesul tutulacakların mektubçu efendiye ihtarı ve bu işlerde talimat-ı sabıkaya tevfik-i hareket edilmesi ehemmiyetle tavsiye olunur."* denilmektedir⁴⁸.

Böylesi belirsiz bir ortamda, 27 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Sivas'a gelmiş ve azledildiğini burada

⁴⁴ Erdeha, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 80.

⁴⁵ Sivas Valisi Reşit Paşa, içinde bulunduğu zor durumu şu şekilde ifade etmektedir: *"...Lâkin Vali idim, isyana ve ihtilale açıktan taraftar olamazdım, hatta Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in emirlerine uluorta karşı koyamazdım"*. *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, (Haz:) Cevat R. Yularkıran, İstanbul 1939, s. 52.

⁴⁶ Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, s. 138.

⁴⁷ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 319.

⁴⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)*, Dosya No: 100, Belge No: 188.

öğrenmiştir. Bu yeni durum karşısında valilerin tavırlarının ne olacağı önemliydi. Sivas Valisi Reşit Paşa'nın ihtiyatlı tutumu her ne kadar tehlike arz etmiyorduydu da Sivas'ta bulunan Elazığ Valisi Ali Galip'in tavrı aksi istikametteydi. Nitekim Ali Galip, Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini, Sivas'a gelince tutuklanması ve İstanbul'a gönderilmesi gerektiği yönündeki telkinlerine karşılık, Vali Reşit Paşa tarafından terslenmiştir. Mustafa Kemal Paşa kendisi ve millî mücadele hakkındaki olumsuz düşüncelerini bildiği Ali Galip Bey'i Sivas'a gelir gelmez yanına çağırarak ikaz etmiştir. Günün akşamında da Ali Galip, Mustafa Kemal Paşa'dan özel bir görüşme talep etmiş ve bu görüşmede, görünüşteki hareketlerine önem verilmemesini, Elazığ Valiliği'ni kabul etmesindeki maksadının kendisine hizmet olduğunu, Sivas'ta bulunmasının sebebinin kendisinden alacağı emirleri beklemek olduğunu söyleyerek Mustafa Kemal Paşa'yı ikna etmiştir. 28 Haziran 1919'da M. Kemal Paşa şüphesiz daha güvenli olan Erzurum'a, Ali Galip ise Elazığ'a doğru yola çıkmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa, 2 Temmuz 1919 tarihinde Erzincan'dan Erzurum'a doğru hareket edeceği sırada Padişah adına çekilmiş bir telgraf almıştır. Telgrafta; Hükümetin kendisini görevden alma kararını tasdik etmediğini, ancak istifa ederek iki aylığına hava değişimine çıkmasının uygun olacağı bildirilmiştir⁴⁹.

Erzurum'a 3 Temmuz 1919 tarihinde gelen Mustafa Kemal Paşa, burada 5 Temmuz'da bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda hareketin yönü ve liderinin kim olacağı tartışılmış ve neticede Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği kabul edilerek, sonuna kadar beraber hareket edileceği kararlaştırılmıştır. Bu toplantıda mülki yöneticiler olarak, Erzurum Valisi Münir Bey ile birlikte İzmit Mutasarrıfı İ. Süreyya Bey ve Bitlis eski Valisi Mazhar Bey yer almışlardı⁵⁰.

Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul arasında 8/9 Temmuz gecesi yapılan muhabere sonunda: Mustafa Kemal Paşa'nın “memuriyetine son verilmiş”, o da “askerlik mesleğinden istifa”

⁴⁹ Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, s. 133.

⁵⁰ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, s. 30.

etmiştir⁵¹. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti 8 Temmuz 1919 tarihinde valiliklere gönderdiği emirlerde Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini, vereceği emirlerin reddedilmesini tebliğ etmiştir. Diğer yandan da vilayetlerden Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri ve Kongre hazırlıkları hakkında bilgi istemiştir⁵².

Nezaretin bu tebliğine Diyarbakir Valisi Faik Ali Bey verdiği cevapta, şark vilayetlerinin Ermenistan olmaması için Erzurum'da bir kongre toplandığını ve her vilayetten birkaç delege katılacağını, kendisinin buna karşı olduğunu bildirmiştir⁵³. Nitekim Vali Faik Ali Bey Diyarbakir temsilcilerinin Kongreye iştiraklerine engel olmuştur. Van Vilayetine gönderilen 17 Temmuz 1919 tarihli telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'dan uzak durularak asayişin muhafazası istenmiştir⁵⁴.

Dâhiliye Nezaretinin 19 Temmuz 1919'da Erzurum Valiliğine gönderdiği şifrede ise; *“Silk-i askerînden müsta'fi sâbık Paşa Mustafa Kemal Bey yahut Efendi elyevm nerede olup ne ile meşguldür. Ne âdet, meslek takip etmekledir. Serîan iş'arı.”* Şeklindeki ifadelerle Mustafa Kemal Paşa'yı yakın takibe alınmak istendiği görülmüştür. Bu şifreye Erzurum Valiliğince verilen cevapta da; *“Müşarünileyhin isti'fa ederek isti'fanâmesinin bir sureti 10 Temmuz 35 tarihli ve 5661/681 numaralı arîze ile makam-ı sâmi-i Asafânelerine takdim kılınmış idi. Halihâzırdaki vaziyetine nazaran kendisi ikametgâhında bulunarak hususât-ı şahsiyyesi ile meşgul olduğu ve hariçle nâdiren ihtilâtda bulunduğu anlaşılmiş ve alınan ma'lumat bunu müeyyid bulunmuştur.”* Şeklindeki ifadelerle Hükümetin, Mustafa Kemal Paşa üzerine yönelttiği dikkatini bertaraf etmeye çalışılmıştır⁵⁵.

⁵¹ Azil belgesi ve istifa dilekçelerinin metni için bk. Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, s. 144.

⁵² Dâhiliye Vekili Ethem imzası ile Diyarbakir Vilayetine gönderilen emirde *“Mustafa Kemal Paşa mazul ve harekâtı merdûtdur. Verdiği emirlerin reddi icab ider. Erzurum Kongresinin maksadına dair serian malumat itası”* istenilmektedir. BOA, DH. ŞFR. 101-19/36. Aynı şekilde Van Vilayetine gönderilen emirde de; *“Mustafa Kemal Paşa, mazul ve ifal ve harekâtı hükümetce gayri makbul olduğundan kendisiyle teşrik-i hareket gayr-i caizdir”* denilmektedir. BOA, DH. ŞFR, 101-19/35.

⁵³ Selvi, *Milli Mücadele'de Erzurum (1919-1923)*, s. 129.

⁵⁴ Selvi, *Milli Mücadele'de Erzurum (1919-1923)*, s. 130.

⁵⁵ Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Ankara 1969, s. 18-19.

Bu sırada Damat Ferit Paşa tarafından 20 Temmuz 1919 tarihinde ajanslar vasıtasıyla yayınlanan bir beyanatta; *“Anadolu’da iğtişaş zuhur etti. Kanun-i Esâsi’ye muhalif olarak, Meclis-i Meb’usan namı altında içtimaat vuku buluyor. Bu hareketin memurin-i mülkiye ve askeriye tarafından men’i icab eder”* denmiştir⁵⁶. Buna karşılık Erzurum Valiliği tarafından vilayetin sınırları içerisinde asayiş sorununun olmadığı Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir⁵⁷.

Van Vilayetine gönderilen 21 Temmuz 1919 tarihli tebligatta ise; Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in çalışmalarının vatanın selâmeti için tehlikeli olduğundan, kötü neticeler doğuracağından halkın uyarılması gerektiğinden ve bu yönde tedbirlerin alınması istenmiştir. Aynı tarihte benzer içerikte bir telgraf da Bursa, Ankara ve Sivas vilayetleri ile Karesi Mutasarrıflığına gönderilmiştir⁵⁸.

Erzurum Kongresi ve Vilâyât-ı Şarkıyye Valileri

Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi, Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ile de anlaşarak 10 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum'da bir Vilâyât-ı Şarkıyye Kongresi toplanmasını kararlaştırmıştır. Ancak, 10 Temmuz⁵⁹ geldiğinde, vilayetlerden seçilen bazı murahhasların vaktinde Erzurum'da olamaması Kongre açılışının ertelenmesine sebep olmuştur. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa tarafından kendi ifadesi ile *“...ciddi teşebbüsât alınmak icap etti. Vilayetlerin her birine aleni iş’aratta bulunmakla beraber, bir taraftan da şifre telgraflarla valilere, kumandanlara icabı gibi tebligatta bulunuldu...”*⁶⁰. Sonunda 13 gün gecikme ile yeterli sayıda temsilci toplanmıştır.

Erzurum Kongresi'ne temsilci gönderen vilayetler ve livalar şunlardır: Erzurum merkez, Erzincan, Bayezit ve Hınıs livaları; Sivas merkez, Amasya, Karahisar-ı Şarki ve Tokat livaları; Trabzon merkez, Gümüşhane ve Lazistan livaları; Bitlis merkez ve Siirt

⁵⁶ Atatürk, *Nutuk*, s. 45.

⁵⁷ Selvi, *Milli Mücadele’de Erzurum (1919-1923)*, s. 129.

⁵⁸ Selvi, *Milli Mücadele’de Erzurum (1919-1923)*, s. 129.

⁵⁹ 10 Temmuz, II. Meşrutiyet'in de ilan edildiği gündür.

⁶⁰ Atatürk, *Nutuk*, s. 31.

livası; Van merkez livası. Kongre'ye temsilci gönderemeyen vilayetler ve livalar ise: Diyarbakır merkez, Mardin ve Ergani Madeni livaları; Elazığ merkez, Malatya ve Dersim livaları; Van'a bağlı Hakkâri livası; Bitlis'e bağlı Genç ve Muş livaları; Trabzon'a bağlı Canik livası⁶¹.

Erzurum Heyet-i Merkeziyesi resmi ve hususi yazılarla vilayetlerin kongreye iştirakini temine çalıştığı dönemde ilk cevap Elazığ Valiliğinden gelmiştir. Göz Doktoru Nazmi Bey⁶² ile dört arkadaşından oluşan bir heyetin seçildiği bildirilmiştir. Ancak Elazığ temsilcilerinin Erzurum'a hareketlerine Vali Ali Galip Bey mâni olmuş, Erzurum'la muhabere etmelerine de imkân vermemiştir⁶³. Erzurum Kongresine katılmak üzere Mardin'den de Dr. Necati ve Sırrı Efendizâde Ali, Mütevellizâde Hüseyin Hüsnü adında üç kişi seçilmiş ve Elazığ'a kadar gelmişlerdir. Ali Galip, bunların da hareketini geciktirerek, kongreye yetişmelerine engel olmuş, ancak Kongrenin bitiminden sonra bırakmıştır⁶⁴.

⁶¹ Aziz Tekdemir, *Atatürk'ün Önderliğinde Yapılan Kongreler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2000, s. 72-74; Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, s. 89-91. Bir kayıтта Canik Sancağı delegelerinin de kongrede hazır bulunduğu belirtilmiştir. Bk. Selvi, *Milli Mücadele'de Erzurum (1919-1923)*, s. 121.

⁶² Nazmi Bey, kendisi gibi Elazıgılı olan ve Mütareke sonrasında 9. Ordu Komutanı olarak Erzurum'da bulunan Yakup Şevki Paşa'nın göz doktorudur. Yakup Şevki Paşa, gözlerinden ciddi şekilde rahatsızdı. 9. Ordu Mütarekeden sonra 1914 hududu gerisine çekildi ve 2 Nisan 1919 tarihinde lağvedilerek 3. Ordu Müfettişliği oluşturuldu. Yakup Şevki Paşa, İstanbul'a çağrıldı. Bu çağrının akabinde de Malta'ya sürgüne gönderildi. 3. Ordu Müfettişliğine Mustafa Kemal Paşa atandı. Bk. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1993, s. 128-129; Dursunoğlu, Yakup Şevki Paşa'ya, Doktor Nazmi Bey aracılığı ile henüz Doğu'dan ayrılmamışken liderlik teklif ettiklerini, ancak Paşa'nın, rahatsızlığını gerekçe göstererek bunu kabul etmediğini yazmaktadır. Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, s. 37-38.

⁶³ 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey tarafından 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığına gönderdiği 15 Ağustos 1919 tarihli telgrafta; Elazığ Vilayetinden Erzurum Kongresi'ne seçilen iki delegenin, Vali Ali Galip'in engellemeleri yüzünden 23 Temmuz'da yapılan kongreye katılmadıklarını bildirilmiştir. Bilgen, *Milli Mücadele'de Ali Galip Meselesi*, s. 5.

⁶⁴ Süleyman Necati Güneri, *Hâtıra Defteri*, (Yayına Hazırlayan: Ali Birinci), Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999, s. 48-49; Dursunoğlu, *Milli Mücadele'de Erzurum*, s. 91; Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, s. 78-80.

Sivas Valisi Reşit Paşa ise Erzurum Kongresi için Sivas Deleğeliğine Evkaf Müdürlüğü Başkâtibi Ziya Bey ve Öğretmen Fazlullah Bey'in seçilmelerine, yol paralarının iâne şeklinde halktan toplanmasına ön ayak olmuştur. Murahhasların, İktidardaki Hürriyet ve İ'tilâf Partisinin vilayetteki liderinin bütün engellemelerine rağmen Erzurum'a ulaşmalarını sağlamıştır⁶⁵.

Diyarbakir Valisi Faik Ali Bey, özellikle Kürt aşiretlerinin kışkırtıldığı bir dönemde, onlarla temas kurarak bu hareketlerin önlenmesine çalışmıştır. Ancak İstanbul Hükümetinin emirlerini uygulaması onu Millî Mücadele aleyhtarı bir vali konumuna düşürmüştür. Valinin bu olumsuz tavrı nedeniyle Diyarbakir delegesi olarak seçilen Nazım Önen, Müftü İbrahim Efendi, Bekir Sıtkı Nakiboğlu ve Abdülgani Beyler Erzurum'a gelememişlerdir⁶⁶.

Kongreye destek veren vilayetler yanında, İstanbul Hükümeti'nin etkisiyle Kongreye karşı gelen vilâyetler de vardı. Bu vilâyetlerin valileri vilayet sınırları içerisinde kongre beyannamesinin yayınlanmasına izin vermemişler, hatta dağıtılan beyannameleri geri toplamışlardır⁶⁷.

Erzurum Kongresine engel olamayan Hükümet, bir yandan da Erzurum'daki gelişmelerden haberdar olmak istiyordu. Dâhiliye Nazırı Adil tarafından Erzurum Vilayetine gönderilen 24 Temmuz 1919 tarihli telgrafta, kongre teşebbüslerinin kolordu ile işbirliği yapılarak engellenmesi ve Kongre hakkında ne yapıldığının aynı gün bildirilmesi istenmiştir. Erzurum Valiliğinin kongre hakkında bilgi vermemesi üzerine 29 Temmuz 1919 tarihli telgrafla, *"...kongre namı altında akd edilmek istenildiği rivayet olunan hilaf-ı kanun içtima hakkında yazılan telgraflara cevap vermemeniz nazar-ı dikkati celb etmektedir. Bu sükûnun devamı*

⁶⁵ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, III, s. 317.

⁶⁶ Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler* s. 148. Ancak, ilerleyen zaman içerisinde Vali Faik Ali Bey, millî mücadelenin yerini ve ağırlığını iyice kavramıştır. Sivas Kongresine, Diyarbakir temsilcisi olarak halazadesi İhsan Bey'i göndermiş ve bu suretle desteğini göstermiştir. 13. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey, Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı bir telgrafta; *"Vali, Erzurum Kongresi kararlarını alkışlamıştır. Sivas Kongresine de halazadesini seçmiştir. Sıkı Temastayım. Galip Bey'in ihanetine çok canı sıkıldı..."* demektedir. Bk. Erdeha, *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s. 151.

⁶⁷ Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum (1919-1923)*, s. 127.

haknınızda nasıl bir fikir peyda edeceğine izaha hacet yoktur. Bu babdaki telgraf namelerin üzerine ne yapıldığının yarına kadar muvazzahan behemehâl iş'arı lüzumu son defa olmak üzere ihtar olunur” denilerek vali uyarılmıştır⁶⁸.

Bu arada İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanması kararını almıştır. Dâhiliye Nezareti tarafından 29 Temmuz 1919 tarihinde vilayetlere çekilen telgraflarda; Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin Hükümetin kararlarına karşı gelmeye devam etliklerinin anlaşıldığı, bu sebeple hemen tutuklanarak İstanbul'a gönderilmelerinin Hükümetçe kararlaştırıldığını, Harbiye Nezaretinin de komutanlıklara gereken tebliğleri yapmış olduğunu bildirmektedir⁶⁹. Ayrıca Erzurum Valiliğine çekilen 30 Temmuz 1919 tarihli telgrafta da; Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin Erzurum'da buldukları, hemen tutuklanarak İstanbul'a sevkleri istenilmiştir⁷⁰.

Bu tebligata, Erzurum Valiliğince verilen cevap, Mustafa Kemal Paşa'ya verilen açık desteğin göstergelerinden biridir. Cevap şu şekildedir:

“Yakın bir zamana kadar biri Dokuzuncu ve Üçüncü ordular Müfettişliklerinde ve andan evvel müteaddid kumandanlıklarda bulunmuş ve diğeri Balkan Muharebesinde Hamidiye Kruvazörü suvârisi olarak Bahriye Nezâretine kadar irtika eylemiş olan müşârülileyh ile Rauf Bey hidamât-ı mesbûka-i hasenelerinden dolayı milletin teveccühüne mahzar olmuş zevâtdan bulunup haklarında bir karar-ı kanunî tebliğ buyurulmasına ve ahîren bil 'istifa şimdilik Erzurum 'da ikâmeti ihtiyar eden müşârülileyhimânın marzi-i âliye mugayir hal ve hareketleri gayr-ı mahsus bulunmasına ve bundan evvel Ali İhsan ve Şevki Paşaların Dersaadet'e celbleri bir sebab-i ma'kule müsteniden inbiâs eylediği şayi' olmasına ve hal ve maslâhata nazaran kendilerinin mahfûzan i'zamlarına kıyamın beyne'l-ahali heyecanı ve vukuât-ı azîme zuhurunu mücip olacağı muhakkak ve binâaneleyh imkânın gayr-i mevcut bulunduğu ma'ruzdur.”

⁶⁸ Selvi, *Milli Mücadele'de Erzurum (1919-1923)*, s. 129.

⁶⁹ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 21; Sivas Vilayetine çekilen telgraf için bk. *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, s. 76.

⁷⁰ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 22.

denilmektedir⁷¹. Bir başka telgrafda ise; *“Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hükûmetin mukarrerât ve tebligatına muhalif tahşidat ve tahrikâtta buldukları hakkında şimdiye değin buraca bir ma’lumat ve müstahberât olmadığı ma’ruzdur.”*⁷².

Öte yandan Harbiye Nezaretinin 30 Temmuz 1919 tarihinde 15. Kolordu Komutanlığına gönderdiği talimatta ise; *“Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in mukarrerat-ı hükûmete muhalif ef’al ve harekâtlarından dolayı hemen derdestleriyle Dersaadet’e izamları Bâbîâlî’ce bittensib, mahal-i memuriyetine evamir-i lâzime verildiğinden, Kolordu’ca da ciddi muavenette bulunması ve neticesinden malumat itâsı rica olunur.”* denilmektedir⁷³.

Kazım Karabekir Paşa bu talimata verdiği 1 Ağustos 1919 tarihli cevapta; *“...M Kemal Paşa gibi memlekette namusiyle ve hidemat-ı güzide-i askeriye ve vatanpervenasiyle tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyade hürmet-i mahsusasını kazanmış ve bahusus henüz yirmi gün evvel memleketin nisfına kumanda etmiş olan ve hâl ve hareketinde menâfi-i vataniyeye ve milliyeye mugayir bir şey mahsûs ve meşhud olmayan bir zatın tevkifine bir sebab-i kanunî olamayacağı ve balâda arzettiğim ahvâl dolayısıyla halk ve ordu nazarında da iyi hareket olarak telâkki edilemeyeceği cihetle müşarünileyhin tevkifine ve Kolordu’ca da bunun için muavenette bulunulmasına hâl ve vaziyetin kat’iyyen müsait olmadığını arzeylerim...”* ifadelerine yer vermiştir⁷⁴. Ayrıca, 5 Ağustos 1919 tarihinde Sadarete ve Harbiye Nezâretine yazdığı yazıda ise; *“...kongrenin hey’et-i umûmiyyesi ve gerek Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey hakkında Dâhiliye Nezaretinden vilayetlere yazılan tamimler efkâr-ı umûmiyyede hüs-n-i tesir yapmamıştır”* denilerek, Dâhiliye Nezâretine karşı oluşan tepki ortaya konulmuştur⁷⁵. Buradan da anlaşılacağı üzere Erzurum Valiliği ile 15. Kolordu Komutanlığı'nın cevaplarında tam bir uyum mevcuttur.

⁷¹ Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 22-23.

⁷² Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 21.

⁷³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 92.

⁷⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 93.

⁷⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 97.

Netice olarak Hükümet, Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması yönündeki emirlerini uygulamayan askeri ve mülki yöneticilerin tavırları karşısında çaresiz kalmıştır.

Valilerin Tutumlarının Heyet-i Temsiliye Seçimlerine Etkisi

Valilerinin engellemeleri yüzünden Elazığ ve Diyarbakir vilayetlerinin temsilcilerinin Erzurum Kongresine katılmaması, Kongre sonunda yapılan Heyet-i Temsiliye seçimlerini de etkilemiştir. Kongre müzakereleri sonucunda kabul edilen “Şarkî Anadolu (Vilayâtı) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi”nin 7. maddesinde, Heyet-i Temsiliye'nin en az dokuz, en fazla on altı üyeden oluşacağı ifade edilmiştir. Bu maddenin zeylinde de; Heyet-i Temsiliye'nin; Doğu Anadolu vilayetlerinin kongrede hazır bulunan delegeleri tarafından, mensup oldukları vilâyet namına, Kongre dâhilinden veya hariçten mensup oldukları mahalli hakkıyla temsil edecek kişilerden, vilayetler namına birer temsilciden oluşacağı ifade edilmiştir. Heyet-i Temsiliye azaları, Vilayetlerin Kongrede hazır bulunan temsilcileri tarafından gösterilecek iki katı aday arasından, kongre umumi heyeti tarafından seçilir. En çok oyu alan seçilmiş sayılır. Murahhasları kongreye yetişmemiş olan vilayetler adına seçilecek azalar, Heyet-i Temsiliye ile ait oldukları heyet-i merkezîyeler arasında kararlaştırılır.

Erzurum Kongresi'ne Van adına iştirak eden Câzım ve Tevfik Beyler, kongre başkanlığına, Van Vilayeti adına Hey'et-i Temsiliye'ye aday gösteremeyeceklerine dâir bir takrir verdiler. 7 Ağustos 1919 tarihli takrirde: “(bizlerin) Ahval-i memlekete vukuf-ı tâmımız yoktur. Binaenaleyh... mümessil gönderememiş olan vilayetler gibi... Van Heyet-i Merkeziyesi tarafından gösterilecek namzedlerin Heyet-i Temsiliye tarafından bilintihab tayin buyrulmasını rica ederiz.” denilmektedir⁷⁶.

Kongrenin son günü olan 7 Ağustos 1919 tarihinde, vilayetlerin Heyet-i Temsiliye adayları belirlenmiştir. Van vilayeti temsilcileri aday göstermemiş, Elazığ ve Diyarbakir temsilcileri ise Kongreye katılmamışlardı. Bunun neticesinde Heyet-i Temsiliye'ye on altı aday gösterilmiştir. Oysa Nizamname gereği Heyet-i Temsiliye'nin en az dokuz üyeden oluşması gerekiyordu.

⁷⁶ Akbulut, *Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler*, s. 26.

Üye sayısının iki katı kadar aday gösterilmesi gerektiğinden, aday sayısının da en az on sekiz olması gerekiyordu. Kongre delegelerinden Sadullah Efendi'nin "*asgari haddi doldurmuyor*" itirazı üzerine, yine delegelerden Zeki Bey "*Van, Diyarbekir, Harput bilahare intihab yapacaktır*" diye açıklamada bulunmuştur. Karşılaşılan bu problemin çözümü için toplantıya ara verilmiştir. Akabinde toplanan ikinci celsede; Başkan, "*Bitlis vilayeti... iki zat daha ilave ediyorlar. Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa, Muş Beledi Reisi Behlül Bey*" diyerek asgari haddin bu surette doldurulduğunu söyledi⁷⁷.

Aynı celsede yapılan seçimler sonunda Heyet-i Temsiliye üyeliklerine ise: Erzurum adına Sabık 3. Ordu Müfettişi, askerlikten müstafi Mustafa Kemal Paşa ve Sabık Erzurum Meb'usu Raif Efendi, Bitlis adına; Sabık Bitlis Meb'usu Sadullah Bey ve Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey, Sivas adına; Bahriye Nazır-ı Esbaki Rauf Bey ve Beyrut Vali-i Sabık Bekir Sami Bey, Trabzon adına; Sabık Trabzon Meb'usu Servet Bey ve Sabık Trabzon Meb'usu İzzet Bey, Erzincan adına; Erzincan'da Nakşi Şeyhi Hacı Fevzi Efendi, seçilmişlerdir⁷⁸.

Erzurum Kongresi'nin başarıyla tamamlanması, Vilayet yöneticilerinin Dâhiliye Nezaretinin talimatlarını dinlememesi karşısında Hükümet ilave tedbirler alma gereği duymuştur. Harbiye Nazırı Nazım Paşa, askerlikten istifa ettiği halde tahriklere devam ettiğini ileri sürerek, Mustafa Kemal Paşa'nın üzerindeki rütbe ve nişanların geri alınması ve askerlikten tardını

⁷⁷ Erzurum Kongresinde vilayetler adına gösterilen Heyet-i Temsiliye adayları şunlardı: Trabzon adına; 1. Necati Efendi, 2. İzzet Bey, 3. Servet Bey, 4. Hasan Efendi (Ordu), Erzurum adına; 1. Mustafa Kemal Paşa, 2. Raif Efendi, 3. Kiği Mümessili Said, 4. Hınıs Mümessili Celâl Beyler, Bitlis adına; 1. mebus-ı sabık Sadullah Efendi, 2. Siirdli Necmettin Efendi 3. Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa, 4. Muş Belediye Reisi Behlül Beyler, Sivas adına; 1. Rauf Bey, 2. Bekir Sami Bey, 3. Karahisar mebus-ı sabık Mustafa (Suşehri), 4. Hakkı Bey, Erzincan adına (müstakil liva olduğu için); 1. Erzincan Müftüsü Osman Fevzi ve 2. Şeyh Hacı Fevzi Efendiler. Bk. Akbulut, *Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler*, s. 32.

⁷⁸ Akbulut, *Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler*, s. 33; Atatürk, *Nutuk*, s. 45. Kazım Karabekir Paşa, Heyet-i Temsiliye azalığına seçilmiş ancak, resmi sıfatlarından dolayı vilayet makamına verilen resmi listede yer almamıştır. Mustafa Kemal Paşa, hususi bir tezkire ile Kazım Karabekir Paşa'ya Heyet-i Temsiliye azalığına seçildiğini bildirdi. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, I, s. 112.

Hükümete teklif etmiş, bu teklif kabul edilerek konu ile ilgili İrade-i Seniyye 10 Ağustos 1919 tarihinde yayınlanmıştır⁷⁹.

Ancak tüm bu gayretlere rağmen Millî Mücadele Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde devam etmiştir. Sivas'ta umumi bir millî kongrenin toplanması yolunda gayret sarf edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye ile birlikte 29 Ağustos'ta Erzurum'dan ayrılmıştır. Damat Ferit Paşa Hükümeti ise, istifa edeceği 1 Ekim 1919 tarihine kadar Mustafa Kemal Paşa ile mücadelesine devam etmiştir.

Sonuç

Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulduğunda, İttihat Terakki yönetimince atanmış valileri değiştirmeye başladı. Bu valiler, açık veya gizli bir şekilde İttihat Terakki yanlıydı. Hükümet valilerden bir kısmını, Ermeni sevk ve iskanından sorumlu tutarak, yargılamak istemiştir. İlerleyen zaman içerisinde ise bu kez Millî Mücadele yanlı oldukları gerekçesi ile Erzurum ve Van Valilerini değiştirdi. Ancak Hükümetin yaptığı bu değişiklikler istediği şekilde tatbik edilemedi.

Erzurum, Sivas, Van, Bitlis valileri ya vilayetlerini, görevlerini terk etmedi veya Millî Mücadele hareketini etkisiz kılmak yerine, çeşitli sebeplerle Millî Mücadele taraftarı olarak hareket ettiler. Elazığ Valisi Ali Galip ile kısmen Diyarbakir Valisi Faik Ali Bey Millî Mücadeleye karşı durdular.

Valilerin Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri karşısındaki tavırlarını ele alırken, onun resmi sıfat ve görevlerindeki değişiklikleri de dikkate almak gerekir. Zira 3. Ordu Müfettişi bir komutanın emirleri ile her türlü resmi sıfat ve görevden ayrılmış ve yalnızca bir fert olarak mücadeleye girişen birinin askeri ve mülki makamlara verdiği emirler karşısında takınılan tutumlar farklı önemdedir. Erzurum, Sivas ve Van valileri Mustafa Kemal Paşa'nın konumundaki değişikliklerden etkilenmeden, emirlerini yerine getirmişlerdir.

Anadolu'daki ordu komutanları şüphesiz Mustafa Kemal Paşa'ya tam destek vermekteydiler. Mustafa Kemal Paşa'nın emrinden çıkmayan komutanların görev yaptığı illerin valilerinin

⁷⁹ Selvi, *Millî Mücadele'de Erzurum (1919-1923)*, s. 134

Hükümetin emirlerine direnme konusunda daha cesur davrandıkları görülür. Erzurum ve Sivas'ta valilerle kolordu komutanları arasında tam bir uyum vardır. Diyarbekir'de ise Kolordu Komutanın çekingen tavrına ilave olarak vali Hükümetin emirlerine riayet etmeye devam etmiştir.

Erzurum Kongresi karşısında Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in tavrı ile Elazığlıların tavrını bir tutmamak gerekir. Elazığlılar Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin şubesini hemen açmışlar ve faaliyete geçmişlerdir. Erzurum Kongresine iştirak edecek delegeleri de seçip Erzurum'a göndermeye hazırlanmışlardır. Ancak bu teşebbüsleri Vali Ali Galip Bey tarafından engellenmiştir.

Elazığ, Diyarbekir (ve Mardin) temsilcilerinin Kongreye katılamaması bu iki Doğu vilayetinin Kongrede temsil imkânını ortadan kaldırmıştır. Delegelerinin Kongreye iştiraki engellenen Elazığ ve Diyarbekir ile aday göstermeyen Van vilayeti Heyet-i Temsiliye'de yer alamamıştır.

Netice olarak, Erzurum Kongresi sırasında Vilâyât-ı Şarkıyye Valileri bu teşebbüse önemli ölçüde destek olmuşlardır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), Dosya No: 100, Belge No: 188; BOA. DH. ŞFR. 101-19/35; BOA. DH. ŞFR. 101-19/36.

Kitap ve Makaleler

Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Def'a 64, Hicri 1326.

Akbulut, Dursun Ali, *Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler*, Erzurum Valiliği Yayınları, Erzurum 1989.

Atatürk, M. Kemal; *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi (AAM), Ankara 1989.

Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, Cilt: III (Vesikalar), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1967.

Aydoğan, Erdal, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Ankara 1969.

Behlülçil, Mefahir, *İmparatorluk ve Cumhuriyet Dönemlerinde İllerimiz*, İstanbul 1992.

Bilgen, Deniz, *Milli Mücadele'de Ali Galip Meselesi*, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990.

Çankaya, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt: III, Ankara 1969.

Çay, M. Abdülhalûk-Kalafat, Yaşar, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuva-yı Millîye Hareketleri*, Ankara 1990.

Dursunoğlu, Cevat; *Milli Mücadele'de Erzurum*, İstanbul 1998.

Erdeha, Kâmil, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1975.

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara 1999.

Görgülü, İsmet; *On Yıllık Harbin Kadrosu*, Türk Tarih kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1993.

Güneri, Süleyman Necati, *Hâtıra Defteri* (Yay. Haz: Ali Birinci), Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1999.

Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt: I, TTK Yayınları Ankara 1986.

Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1990.

Öke, M. Kemal, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

Selvi, Haluk, *Milli Mücadelede Erzurum (1918-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Tekdemir, Aziz, *Atatürk'ün Önderliğinde Yapılan Kongreler*, Trakya Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2000.

Reşit Paşa'nın Hatıraları, (Hazırlayan: Cevat R. Yularkıran), İstanbul 1939.

Sürelî Yayınlar

İkdam, 17 Mart 1335 (1919), no: 7938.

Extended Abstract

Following the Armistice of Mudros, the thoughts about the future of the provinces called Vilâyât-ı Şarkıye (Sivas, Erzurum, Bitlis, Diyarbekir, Van and Mamuretülaziz) (the creation of Armenia and Kurdistan regions including these provinces) led the people and intellectuals of the region to organize and struggle. For this purpose, efforts were started to convene a congress in Erzurum. The Erzurum Branch of the Vilâyât-ı Şarkıyye Mudafaa-i Hukuk Society, in agreement with the Trabzon Protection Law Society, decided to convene a Vilâyât-ı Şarkıyye Congress in Erzurum on July 10, 1919. Vilâyât-ı Şarkıyye was militarily and administratively under the responsibility of Mustafa Kemal Pasha, the 3rd Army Inspector who landed in Samsun on May 19, 1919. According to the directive determining the duties and powers of the Inspectorate, the provinces that would directly fulfill the orders to be given by the Inspectorate were Trabzon, Erzurum, Sivas and Van. The provinces adjacent to the borders of the Inspectorate and which would take into account the orders to be given by the Inspectorate were Diyarbekir, Bitlis, Elazığ, Ankara and Kastamonu. During this period, the provincial administrators, who were obliged to obey Mustafa Kemal Pasha's orders, went through a difficult period due to Mustafa Kemal Pasha's disagreements with the Istanbul Government, which eventually led to his resignation from military service. In this process, Mustafa Kemal Pasha was first summoned to Istanbul by the Istanbul Government. Then, he was dismissed and his civil service was terminated. In response, Mustafa Kemal Pasha resigned from his military service. **While these developments were taking place, the attitudes of the governors towards the instructions of Mustafa Kemal Pasha on one hand, and the instructions of the Istanbul Government and especially, the Ministry of Internal Affairs on the other, were of great importance.**

Except for the hesitation of the commander of the 13th Corps in Diyarbekir (while Halit Bey, Chief of Staff of the 13th Corps, was in constant contact with Mustafa Kemal Pasha and followed his instructions), all of the military administrators (Corps commanders) sided with Mustafa Kemal Pasha during the Congress and followed his instructions.

When Damat Ferit Pasha formed the Government on March 4, 1919, the governors of Vilâyât-ı Şarkıyye were composed of persons appointed by the Union-Terakki Government as the following: Sivas - vacant, Diyarbekir - vacant, Elazığ - Ali Seydi Bey, Bitlis - Mazhar Müfit Bey, Erzurum - Ahmet Münir Bey, Van - Haydar Hilmi Bey. Additionally, the Istanbul Government dismissed the following governors and

appointed new ones: Sivas-Mehmet Reşit Pasha, Diyarbekir-Faik Ali Bey, Elazığ-Ali Galip Bey, Bitlis-Ziya Pasha, Erzurum-Ahmet Reşit Pasha, Van-Mithat Bey.

Ahmet Münir Bey, the Governor of Erzurum, did not leave Erzurum after his dismissal and stood by Mustafa Kemal Pasha. Although Ahmet Reşit Pasha was appointed by the Istanbul Government, he supported the national struggle and was later dismissed for this reason. Mehmet Resit Pasha, who was appointed to Sivas by the Istanbul Government, was originally a member of the Committee of Union and Progress and was later dismissed because he supported the National Struggle. Ziya Pasha, who was appointed as the governor of Bitlis, stayed in Bitlis for a short time and could not be effective. Mithat Bey, who was appointed as the governor of Van, was kept in Trabzon and only arrived in Van on September 18, 1919. Among the governors of Vilâyât-ı Şarkıyye, only Ali Galip, the Governor of Elazığ, opposed the Congress initiative as well as the National Struggle in general. The Governor of Diyarbekir, Faik Ali Bey, who was also appointed by the Istanbul Government, followed the instructions of the Istanbul Government against the Erzurum Congress but changed his attitude toward the Sivas Congress and supported the Sivas Congress.

Despite all the difficulties, Mustafa Kemal Pasha and his colleagues ensured the convening of the Erzurum Congress and took important decisions. *As a result of the attitudes of the governors of Elazığ and Diyarbekir against the convening of the Erzurum Congress, the congress representatives elected from these provinces were prevented from traveling to Erzurum by the governors themselves.* Ali Galip Bey, the Governor of Elazığ, prevented the Elazığ representatives who were to attend the Erzurum Congress from traveling to Erzurum and did not allow them to communicate with Erzurum. Ali Galip Bey also delayed the departure of those who were elected as Mardin representatives to the Erzurum Congress and arrived in Elazığ to go to Erzurum, effectively preventing them from attending the Congress. Those elected as Diyarbekir representatives to the Erzurum Congress could not go to Erzurum due to the negative attitude of Diyarbekir Governor Faik Ali Bey. *In this case, the representatives of Elazığ and Diyarbekir provinces could not take part in the delegation formed after the Congress.* The Delegation elected at the Erzurum Congress would personally carry out the direction and administration of the National Struggle under the leadership of Mustafa Kemal Pasha.

After the Erzurum Congress was completed despite all kinds of difficulties, the Ministry of Internal Affairs notified the provinces on July 29, 1919, that Mustafa Kemal Pasha and Rauf Bey had been

arrested by the government and sent to Istanbul. Furthermore, in a telegram dated June 30, 1919, to the Governorate of Erzurum, it was stated that Mustafa Kemal and Rauf Bey were in Erzurum and that they should be arrested immediately and sent to Istanbul. The response of the Governorate of Erzurum to this notification is one of the indicators of the open support given to Mustafa Kemal Pasha. Kazım Karabekir Pasha's response on August 1, 1919, to a similar instruction sent from the Ministry of War to Kazım Karabekir Pasha, Commander of the 15th Corps, on June 30, 1919, was in the same direction.

As a result, the government was helpless in the face of the attitudes of the military and civil administrators who did not implement their orders to arrest Mustafa Kemal Pasha. Mustafa Kemal Pasha left Erzurum with the delegation on August 29, the Sivas Congress convened on September 4, 1919, and the Government of Damat Ferit Pasha resigned on October 1, 1919.